PSIHOLOGIJA, 2010, Vol. 43 (3),
© 2010 by the Serbian Psychological Association
UDK 159.922.73.07 ; 159.942.07
DOI: 10.2298/PSI1003315V

Delovanje komponenti afektivne vezanosti na razvoj formalno-operacionalnog mišljenja

Branimir Vukčević
Ugostiteljsko-turistička škola sa domom učenika, Vrnjačka Banja

U ovom istraživanju ispitali smo delovanje komponenti afektivne vezanosti na razvoj formalno-operacionalnog mišljenja u porodičnom kontekstu. Korišćen je instrument UPIPAV-R koji ispituje sledeće komponente: korišćenje spoljašnje baze sigurnosti, strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti, nerazrešenu porodičnu traumatizaciju, negativni model selfa, negativni model drugog, slabu regulaciju besa i kapacitet za mentalizaciju. Mišljenje je ispitivano Bondovim testom logičkih operacija. Ispitana su obeležja porodičnog konteksta: materijalni posed porodice, kulturno-pedagoški nivo porodice i specifična roditeljska medijacija kulturno-potpornih sredstava. Uzorak su činili ispitanici starosti od 14 do 19 godina, ukupno 200. U skladu sa koncepcijom baze sigurnosti kao osnove za pravilan razvoj deteta, pretpostavili smo da komponente afektivne vezanosti deluju na razvijenost mišljenja, kao i da menjaju značaj porodičnih kulturno-potpornih sredstava tako da ostvaruju indirektan efekt na razvijenost mišljenja. Nalazi pokazuju da kulturno-pedagoški nivo porodice i nerazrešena porodična traumatizacija ostvaruju delovanje na mišljenje adolescenata. Ove varijable uzete su kao mogući prenosioci delovanja ostalih ispitivanih varijabli na mišljenje u postupku testiranja indirektnih efekata. Negativni model selfa i kapacitet za mentalizaciju ostvaruju indirektni efekat na mišljenje menjajući delovanje kulturno-pedagoškog nivoa porodice. Slaba regulacija besa negativno deluje na razvijenost mišljenja jačajući delovanje nerazrešene porodične traumatizacije.

Ključne reči: *formalno-operacionalno mišljenje, afektivna vezanost, kulturno-potporna sredstva, porodica*

Osnovni podsticaj na proučavanje delovanja afektivne vezanosti na mišljenje nalazi se u koncepciji baze sigurnosti kao osnove pravilnog razvoja deteta koju je postulirala Meri Ejnsvort u okviru teorije afektivnog vezivanja (Salter Ainsworth, 2010). Polazna osnova ove koncepcije je da dete ima urođenu težnju da otkriva i stvara promene u svojoj okolini, što je osnova razvoja ličnosti. Istovremeno se javlja strah od promena u sredini koji smanjuje obim i složenost eksplorativnih aktivnosti. Sigurna afektivna vezanost doprinosi da se dete oslobađa od ovog straha, pa je ona osnova za sticanje raznovrsnih znanja,

Kontakt adresa: branivuk@ptt.rs

interesovanja i veština. Svojstva sigurno afektivno vezane dece koja ih razlikuju u ovom pogledu od dece sa nesigurnim obrascima vezivanja, obuhvataju uverenost u sopstvenu dostojnost nege i podrške bliskih osoba kada zatreba, kao i osećanje poverenja da su bliske osobe voljne i kompetentne da to i pruže.

Hanak određuje afektivno vezivanje kao relativno trajnu organizaciju osećanja, misli i ponašanja individue u odnosima sa bliskim osobama koji obezbeđuju osećanje sigurnosti i pripadanja (Vukosavljević-Gvozden i Hanak, 2007). Ona je operacionalno odredila komponente afektivne vezanosti i konstruisala upitnik koji ih ispituje (UPIPAV-R). To su komponente: *strah od gubitka spoljašnje baze sigurnosti,* odnosi se na strah od gubitka figure vezanosti, verovanje kako je taj nedostatak težak ili da je njen gubitak fatalan po dalji tok života; *kapacitet za mentalizaciju*, odnosi se na sklonost osobe ka razumevanju i anticipaciji svojih i tuđih mentalnih stanja i procesa; *nerazrešena porodična traumatizacija*, odnosi se na nerazrešene konflikte i napete odnose sa bliskim osobama u prošlosti i sadašnjosti, kao i negativne stavove prema svom detinjstvu i porodici; *negativan model selfa,* odnosi se na shvatanje sopstvene nedostojnosti i neadekvatnosti u domenu afektivnog vezivanja; *negativan model drugih,* odnosi se na shvatanja i osećanja da su bliske osobe neadekvatan oslonac u važnim životnim pitanjima, te da se mora biti oprezan i distanciran u odnosu na druge; *korišćenje spoljašnje baze sigurnosti,* odnosi se na postojanje bliskih ljudi na koje osoba ume da se osloni kada ima probleme, kao i shvatanje da je njihovo postojanje važno; *slaba regulacija besa,* odnosi se na samokontrolu ljutnje i konstruktivno rešavanje konflikata u odnosima sa bliskim osobama. Komponente afektivne vezanosti su unutrašnje odlike individue koje deluju na obrazac vezivanja za figuru vezanosti i predstavljaju manifestacije afektivnog vezivanja koje se mogu pouzdano ispitati upitnikom (Hanak, 2004; Vukosavljević-Gvozden i Hanak, 2007; Vukčević, 2009). Obrasci afektivnog vezivanja dobijaju se postupkom klasterizacije ispitanika metodom k-proseka na osnovu skora na upitniku UPIPAV-R. Ovako dobijeni obrasci interpretabilni su u skladu sa pristupom Bartolomjuove, u kojem su *unutrašnji radni modeli*, koje čine osećanja i uverenja o sebi i drugome, očekivanja i strategije ponašanja u afektivnoj vezi, predstavljeni kao dve dimenzije: anksioznost ili pozitivnost modela sebe (doživljaj svoje dostojnosti tuđe nege i podrške), odbacivanje ili pozitivnost modela drugog (doživljaj adekvatnosti drugog kao pružaoca nege i podrške, više u: Bartolomew & Shaver, 1998). U četvorokategorijalnom modelu afektivne vezanosti Bartolomjuove, obrasci su kombinacije navedenih dimenzija: siguran – pozitivan model i sebe i drugog; odbacujući (izbegavajući) – pozitivan model sebe, negativan model drugog; preokupirani – negativan model sebe, a pozitivan model drugog; bojažljivi – negativan model i sebe i drugog.

Faktori kognitivnog razvoja prema teoriji Žana Pijažea su nasleđe, iskustvo, jezik i socijalno prenošenje, uravnotežavanje. Svi faktori su jednako važni, ali prva tri navedena faktora predstavljaju neophodnu biološku i iskustvenu pripremu deteta, dok uravnotežavanje dovodi do razvojne promene kognitivnih

struktura zahvaljujući njihovom svojstvu autoregulacije (Pijaže i Inhelder, 1996). Formalno-operacionalno mišljenje predstavlja završni stadijum razvoja mišljenja koji počinje u ranoj adolescenciji kada nastaje nov kvalitet reverzibilnosti kognitivnih operacija. Tada počinje koordinacija grupisanja klasa i relacija, što u prethodnom stadijumu nije bio slučaj. To će omogućiti stvaranje celovite kognitivne strukture u kojoj su inverzija i reciprocitet povezani tako da je svaka operacija inverzna nekoj drugoj i recipročna nekoj trećoj operaciji. Ova struktura omogućava postojanje definišućih karakteristika formalno-operacionalnog mišljenja, a to su: *odvajanje forme od sadržaja* – sposobnost logički ispravnog postupka zaključivanja bez obzira na saglasnost sadržaja iskaza sa stvarnošću; *razlikovanje pojavnog od mogućeg* – sposobnost nalaženja svih mogućih rešenja problema i sistematičnog otkrivanja koje je rešenje moguće pod kojim uslovima*, hipotetičko-deduktivno mišljenje* – sposobnost postavljanja hipoteza o stvarnosti, izvođenja njihovih logičkih implikacija i njihove sistematske empirijske provere; *logika iskaza,* sposobnost uspostavljanja logičkih veza između propozicija i *kombinatorika* – sposobnost sistematičnog stvaranja svih kombinacija skupa elemenata (više u: Gruber & Voneshe, 1995; Stepanović, 2004a). Uloga fizičke i socijalne sredine u Pijažeovoj teoriji ogleda se u tome što je za kognitivni razvoj neophodan susret sa problemskim situacijama koje izazivaju kognitivnu neravnotežu. Porodica kao deo sredine može biti u većoj ili manjoj meri stimulativna za razvoj mišljenja, a Pijaže je isticao značaj ponašanja roditelja, kao što su otvaranje problemskih situacija, pokretanje diskusija, podsticanje razmene mišljenja (kritika ili potvrda valjanosti zaključivanja), kao i podsticanje radoznalosti dece. Smatrao je da stimulativnost okruženja može da utiče na brzinu javljanja formalnih operacija (Pijaže i Inhelder, 1996; Piaget, 1972; Stepanović, 2006).

Aspekti sredine koji mogu biti veoma značajni za razvoj mišljenja oličeni su u pojmu kulturno-potpornih sredstava u okviru teorije intelektualnog razvoja Lava Vigotskog (Vigotski, 1996). Plut razrađuje učenje Vigotskog i određuje kulturno-potporna sredstva kao raznovrsne posrednike između pojedinca i kulture, koji imaju simboličku prirodu veće ili manje složenosti i koji omogućavaju razvoj viših psihičkih funkcija pojedinca s jedne strane, kao i razvoj kulture, gledano s druge strane (Plut & Pešić, 2003). Kulturno-potporna sredstva mogu biti formativni ili motivacioni činilac razvoja viših psihičkih funkcija čoveka, prenosiva su u međuljudskoj komunikaciji ili se mogu preneti upotrebom vrlo različitih produkata kulture (knjige, kulturne i obrazovne manifestacije itd.). Internalizacija kulturno-potpornih sredstava koja se nalaze u zoni narednog razvoja deteta može da nastane medijacijom intrapsihičkih struktura koje ispoljava osoba na višem intelektualnom nivou od deteta u okvirima njihove asimetrične interakcije, ili u okviru kontakta deteta sa produktima kulture koji su medijatori kulturno-potpornih sredstava. Kulturno-potporna sredstva doprinose kontroli i regulaciji sopstvenih mentalnih procesa, povećanju intelektualnih kapaciteta u smislu većeg broja sposobnosti i veština, povećanju moći psihičkih funkcija (brzine, snage,

efikasnosti), elastičnosti mentalnog aparata i uravnoteženosti različitih aspekata mentalnog rada, što Plut određuje kao ciljeve razvoja koje Stepanović u svom istraživanju povezuje sa definišućim karakteristikama formalno-operacionalnog mišljenja (Stepanović, 2007). Na osnovu tog rada smatramo da porodica može da ima izvore kulturno-potpornih sredstava, a to su obeležja sredine koja doprinose postojanju njihovih medijatora. Ekonomski status porodice je opšti izvor jer od njega zavisi koliko će članovima porodice biti dostupni različiti sadržaji kulture koji su važni za razvoj različitih psihičkih funkcija. Specifičniji izvor za razvoj formalnih operacija je kulturno-pedagoški nivo porodice i on određuje ne samo postojanje u porodičnom okruženju produkata kulture čijom upotrebom dete razvija logičko mišljenje (knjige, učila, različiti edukativni materijali itd.), nego i implicitne poruke roditelja deci o važnosti intelektualnog rada. Specifičan izvor je i specifična roditeljska medijacija kulturno-potpornih sredstava koju određuje Stepanović, kao oblike komunikacije između roditelja i dece koji podstiču razvoj definišućih odlika formalno-operacionalnog mišljenja (Stepanović, 2006).

S druge strane, možemo da pretpostavimo da razvijenost porodične sredine u pogledu kulturno-potpornih sredstava doprinoseći kognitivnom razvoju može da doprinese većoj razvijenosti aspekata sigurne afektivne vezanosti dece, što podrazumeva: jačanje razvijenosti spoljašnje baze sigurnosti, smanjenje straha od njenog gubitka, umanjenje nerazrešene porodične traumatizacije, bolju regulaciju besa u odnosima sa značajnim osobama, smanjenje izraženosti negativnog modela sebe i drugog. Komponente afektivne vezanosti mogu potom povratno, snažnije da deluju na iskorišćenost konteksta porodice u pogledu kulturno-potpornih sredstva.

Do prethodnog rada ovog autora niko nije proučavao delovanje afektivne vezanosti na razvoj formalnih operacija (Vukčević, 2009). U tom radu je pokazano da sigurno i odbacujuće afektivno vezani adolescenti ostvaruju bolje rezultate na Bondovom testu logičkih operacija (BLOT) nego bojažljivo i preokupirano vezani adolescenti, kao i da brže razvijaju formalne operacije. Zajedničko sigurno i odbacujuće afektivno vezanim adolescentima za razliku od ostalih, bile su slabo izražene komponente afektivne vezanosti koje su merene instrumentom UPIPAV-R, nerazrešena porodična traumatizacija, negativan model sebe i slaba regulacija besa. Zato smo u tumačenju tih nalaza pretpostavili da sigurno i odbacujuće afektivno vezani adolescenti bolje koriste kapacitete socio-kulturne sredine za razvoj mišljenja, jer nemaju anksioznost u pogledu dobijanja pomoći ili podrške bliskih osoba, što je u skladu kako sa tim nalazima, tako i sa teorijskim određenjem obrazaca afektivnog vezivanja (Bartolomew & Shaver, 1998). Pored toga, pretpostavili smo da sigurno i odbacujuće vezani adolescenti razvijaju povoljnije samopoimanje, pre svega, veće samopoštovanje i osećanje opšte kompetentnosti, što pozitivno deluje na postignuće u intelektualnom domenu (Opačić, 1995). *Cilj ovog rada* je rešiti problem koje komponente afektivne vezanosti deluju na mišljenje adolescenata i na koji način, uzimajući

u obzir njihove moguće indirektne efekte na razvoj mišljenja preko delovanja na značaj porodičnog konteksta u pogledu kulturno-potpornih sredstava razvoja mišljenja. U delatnostima koje se bave razvojem adolescenata neophodna su znanja o povezanosti različitih aspekata emocionalnog i kognitivnog razvoja, a sadržaj ovog rada je nov doprinos u tom smeru.

Metod

Hipoteze. 1) Komponente afektivne vezanosti deluju na razvijenost formalno-operacionalnog mišljenja. 2) Komponente afektivne vezanosti menjaju delovanje materijalnog poseda porodice, kulturno-pedagoškog nivoa porodice i specifične roditeljske medijacije kulturno-potpornih sredstava na formalno-operacionalno mišljenje tako da ostvaruju indirektan efekat na razvijenost mišljenja. 3) Materijalni posed porodice, kulturno-pedagoški nivo porodice i specifična roditeljska medijacija kulturno-potpornih sredstava deluju na komponente afektivne vezanosti tako da ostvaruju indirektan efekat na razvijenost mišljenja.

Varijable. Nezavisne varijable su komponente afektivne vezanosti, materijalni posed porodice (kao aspekt ekonomskog statusa porodice), kulturno-pedagoški nivo porodice i specifična roditeljska medijacija kulturno-potpornih sredstava. Zavisna varijabla je postignuće na testu formalno-operacionalnog mišljenja. Kontrolna varijabla je: obrazac afektivne vezanosti koji može biti siguran, odbacujući, preokupirani i bojažljivi, kako je već rečeno.

Instrumenti[1]. Za ispitivanje afektivne vezanosti adolescenata korišćen je upitnik za procenu afektivnog vezivanja, UPIPAV-R (Vukosavljević-Gvozden i Hanak, 2007). Sastoji se iz 7 skala koje predstavljaju navedene komponente afektivne vezanosti, ukratko opisane u uvodu. Skale su sedmostepene; svaka komponenta ima 11 stavki gde ispitanik procenjuje koliko se sa tvrdnjom slaže od apsolutnog neslaganja do apsolutnog slaganja (i dobija od 1 do 7 bodova po stavki). Za ispitivanje mišljenja adolescenata upotrebljena je verzija BLOT (Bond's logical operations test) na srpskom jeziku koja je korišćena u pomenutom istraživanju Stepanovićeve. BLOT se sastoji od 35 zadataka koji obuhvataju svih 16 binarnih operacija formalne logike i formalno-operacionalne šeme koje su definisali Pijaže i Inhelder (Bond, 1995; Stepanović, 2004b). Svi zadaci su osmišljeni da izgledaju kao problemske situacije iz svakodnevnog života; za svaki tačno rešen zadatak ispitanik je dobijao 1 bod. Materijalni posed porodice ispitivan je upitnikom u kojem se od ispitanika traži informacija da li porodica poseduje određene materijalne vrednosti (kompjuter, televizor, satelitska antena itd.; ukupno 9 stavki, svaka stavka nosi 1 bod). Kulturno-pedagoški nivo porodice meren je upitnikom koji je sačinjen od 11 pitanja na kojima ispitanik odgovara (sa da ili ne) koliko su deci tokom života u porodici roditelji omogućili da različiti sadržaji kulture budu dostupni, kao što su bioskop, pozorište, kurs stranog jezika, knjige itd., (za svaki potvrdan odgovor dobijao se 1 bod). KPS skala, koju je konstruisala Stepanović za potrebe svog istraživanja, ispituje specifičnu roditeljsku medijaciju kulturno-potpornih sredstava i sastoji se od 15 stavki. Skala je sedmostepena; ispitanici procenjuju koliko često su zastupljeni oblici komunikacije sa roditeljima koji podstiču razvoj mišljenja (sagledavanje svih mogućih rešenja nekog problema, podsticanje nalaženja objašnjenja za različite pojave, itd.; više u: Stepanović, 2006). Sve navedene skale koje ispituju porodični kontekst koristila je Stepanović u svom radu (Stepanović, 2007). *Uzorak* su činili adolescenti starosti od 14 do 19 godina. U analizi su korišćeni podaci 200 ispitanika koji su slučajnim izborom odabrani iz matrice podataka uzorka od 301 ispitanika prethodnog istraživanja (Vukčević, 2009), tako da ima: po 50 učenika koji imaju siguran,

1 Detaljne informacije o instrumentima nalaze se u navedenoj literaturi.

odbacujući, bojažljivi i preokupirani obrazac vezanosti; 66 učenika osmog razreda osnovne škole, 66 učenika II i 68 učenika IV razreda srednjih škola u Vrnjačkoj Banji. *Od tehnika za obradu podataka i analizu rezultata* korišćena je regresiona analiza radi opisa veza između ispitivanih obeležja. Upotrebljeni su testovi zaključivanja o indirektnim efektima ispitivanih varijabli na mišljenje postupkom koji se naziva butstrep (bootstrap, prema: Preacher & Hayes, 2008).

REZULTATI

Za ilustraciju postupka analize koji ima dva koraka u ovom istraživanju, upotrebili smo sledeću skicu (Preacher & Hayes, 2008).

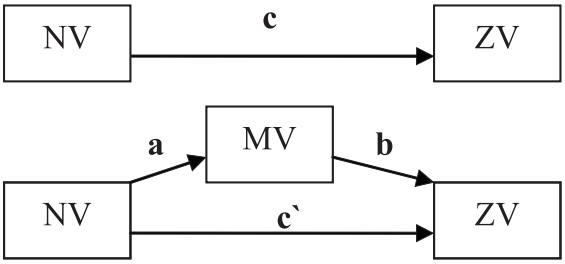

Legenda: NV nezavisna varijabla; ZV zavisna varijabla; MV medijatorska ili moderatorska varijabla; **c** totalni efekt**, c`** direktni efekt, **b** delovanje MV na ZV, **a** –delovanje NV na MV

Skica 1: Direktno i indirektno delovanje

Prvi korak. Napravili smo regresiju formalnih operacija svim varijablama istraživanja metodom ¨Stepwise¨. U regresionu jednačinu ušli su samo prediktori koji imaju parcijalnu korelaciju sa kriterijumom koja je statistički značajna na nivou 0,05. Time smo napravili selekciju varijabli koje potom tretiramo kao moguće prenosioce indirektnog delovanja ostalih varijabli, tj. kao MV na prethodnoj skici.

Tabela 1: Prediktori formalno-operacionalnog mišljenja

Prediktori	beta	t test	Značajnost t testa	osnovna korelacija	parcijalna korelacija
Nerazrešena porodična traumatizacija	– .347	–5.159	.000	– .413	– .328
Skala kulturno-pedagoškog nivoa porodice	259	2.964	.003	.314	.188

U tabeli 1 vidimo dva prediktora koji su povezani sa mišljenjem značajnom parcijalnom korelacijom. Koeficijent multiple regresije iznosi 0,454. Na navedenom uzorku ovi prediktori objašnjavaju ukupno oko 20,6 % varijanse mišljenja. Postojanje kulturno-potpornih sredstava u porodičnom okruženju koje reprezentuje kulturno-pedagoški nivo porodice doprinosi razvoju formalno-operacionalnog mišljenja. Nerazrešena porodična traumatizacija deluje u suprotnom smeru.

Drugi korak. Kako tvrde Pričer i Hejes (Preacher & Hayes, 2008), većina autora se slaže da je osnovni matematički izraz kojim se izražava veličina medijacije: c = c`+ab. Slovo c je nestandardizovani koeficijent regresije zavisne varijable svim prediktorskim varijablama, ili totalni efekt, a on je jednak zbiru nestandardizovanog koeficijenta regresije direktnog efekta (c`) i proizvoda nestandardizovnog koeficijenta regresije medijatora nezavisnom varijablom (put a) i nestandardizovanog koeficijenta regresije zavisne varijable medijatorom (put b). Koristimo postupak testiranja indirektnog efekta jednom od strategija ponovnog uzorkovanja koja se naziva butstrep procedura i koju izračunava makro za SPSS Pričera i Hejesa (Preacher & Hayes, 2008). Ovim postupkom dobija se interval vrednosti proizvoda ab koji čine sve vrednosti ab u zadanom intervalu ponovnog slučajnog uzorkovanja iz prvobitnog uzorka. Ako je odabrana opcija intervala poverenja 95% to znači da donju granicu predstavlja najniža vrednost iznosa ab u 95% uzorkovanja, a gornju granicu najviša vrednost ovog proizvoda. U ovaj postupak uneli smo odabrane varijable koje direktno deluju na mišljenje kao medijatorske, a one koje direktno deluju na njih unosimo kao nezavisne varijable, jer njihovo indirektno delovanje želimo da testiramo i uporedimo. Za svaku nezavisnu varijablu to smo uradili pojedinačno u postupku sa varijablama koje su selektirane kao mogući prenosioci efekta. Odabrana je opcija da se izvrši 1000 risemplovanja (ponovnog uzorkovanja) radi dobijanja empirijske distribucije proizvoda ab; odabran je percentilni interval poverenja od 95% sa opcijom korekcije o kojoj se može saznati iz radova Efrona (Efron & Tibshirani, 1993), Pričera i Hejesa (Preacher & Hayes, 2008). Odabrana je i opcija kontrole preostalih varijabli koje nisu medijatori. Potvrda hipoteze da postoji indirektni efekt podrazumeva da 0 kao iznos ab ne postoji među vrednostima ab koje su obuhvaćene intervalom poverenja. Sama analiza ne obezbeđuje sigurno zaključivanje o postojanju direktnih i indirektnih efekata, jer odabir ispitivanih obeležja vrši istraživač na osnovu teorijskih razmatranja. Stoga, nalazi koje smo dobili govore o odnosima između obeležja koje smo odabrali da ispitamo u ovom radu.

Nerazrešena porodična traumatizacija ima značajni negativni indirektni efekat na razvijenost mišljenja, tako što umanjuje pozitivno delovanje kulturno-pedagoškog nivoa porodice na razvoj mišljenja. Rezultati butstrep procedure prikazani su u tabeli 2.

Tabela 2[2]: Indirektno delovanje na mišljenje nerazrešene porodične traumatizacije

prenosilac delovanja	srednja vrednost ab	St. greška	Interval poverenja 95%		Bias korigovani interval poverenja	
			Donja vrednost	Gornja vrednost	Donja vrednost	Gornja vrednost
kpn	– .015	.010	– .040	– .001	– .044	– .002

U tabeli 3 vidimo da negativni model selfa ostvaruje indirektno negativno delovanje na mišljenje tako što povećava negativno delovanje nerazrešene porodične traumatizacije i umanjuje pozitivno delovanje kulturno-pedagoškog nivoa porodice na razvijenost logičkog mišljenja. Interval poverenja za razliku ovih indirektnih delovanja obuhvata nulu te možemo da zaključimo da između navedenih indirektnih delovanja nema značajne razlike.

Tabela 3: Indirektno delovanje negativnog modela selfa na mišljenje

prenosioci delovanja	srednja vrednost	St. greška	Interval poverenja 95%		Bias korigovani interval poverenja	
			Donja vrednost	Gornja vrednost	Donja vrednost	Gornja vrednost
kpn	– .019	.011	– .046	– .002	– .052	– .002
n.p.trauma	– .065	.020	– .111	– .024	– .121	– .029
razlika	.046	.025	– .008	.099	– .004	.101

Tabela 4: Indirektno delovanje kapaciteta za mentalizaciju na mišljenje

prenosioci delovanja	srednja vrednost ab	St. greška	Interval poverenja 95%		Bias korigovani interval poverenja	
			Donja vrednost	Gornja vrednost	Donja vrednost	Gornja vrednost
kpn	.018	.012	.001	.047	.002	.047
n.p.trauma	– .040	.018	– .079	– .008	– .085	– .010
razlika	.058	.020	.022	.100	.022	.082

Kapacitet za mentalizaciju ostvaruje značajno indirektno delovanje na mišljenje tako što deluje na veću povezanost kulturno-pedagoškog nivoa

2 Legenda važi za svaku tabelu u ovom odeljku: kpn je kulturno-pedagoški nivo porodice, n.p.trauma je nerazrešena porodična traumatizacija; razlika je razlika u veličini indirektnog delovanja; u tabeli su prikazani odabrani podaci iz ispisa koji se odnose na postupak butstreping (bootstrapping, prema: Preacher & Hayes, 2008).

porodice sa mišljenjem (tabela 4). Izgleda kao da sa porastom nerazrešene porodične traumatizacije porast izraženosti kapaciteta za mentalizaciju doprinosi da ova traumatična iskustva imaju snažniji negativni efekat na mišljenje. Tome doprinose ispitanici koji imaju preokupiranu organizaciju afektivne vezanosti jer oni naglašavaju značaj ove dimenzije kod sebe zajedno sa isticanjem nerazrešene porodične traumatizacije (Vukčević, 2009).

Od ispitivanih komponenti afektivne vezanosti samo još slaba regulacija besa ostvaruje indirektno delovanje na mišljenje, tako što deluje na nerazrešenu porodičnu traumatizaciju. Slaba regulacija besa povećava negativno delovanje nerazrešene porodične traumatizacije na razvijenost mišljenja adolescenata (tabela 5).

Tabela 5: Indirektno delovanje slabe regulacije besa na mišljenje

prenosioci delovanja	srednja vrednost ab	St. greška	Interval poverenja 95%		Bias korigovani interval poverenja	
			Donja vrednost	Gornja vrednost	Donja vrednost	Gornja vrednost
kpn	.002	.007	– .015	.018	– .007	.017
n.p.trauma	– .029	.014	– .060	-.007	– .045	– .006
razlika	– .031	.015	– .063	– .004	– .068	– .007

Ispitali smo da li kulturno-pedagoški nivo porodice ostvaruje pored direktnog i indirektno delovanje na formalne operacije preko nerazrešene porodične traumatizacije (tabela 6).

Tabela 6: Indirektno delovanje na mišljenje kulturno-pedagoškog nivoa porodice

prenosilac delovanja	srednja vrednost ab	St. greška	Interval poverenja 95%		Bias korigovani interval poverenja	
			Donja vrednost	Gornja vrednost	Donja vrednost	Gornja vrednost
N.p.trauma	.182	.086	.043	.381	.049	.403

S obzirom da granice intervala poverenja ne obuhvataju nulu, kulturno-pedagoški nivo porodice deluje na mišljenje i preko komponente nerazrešena porodična traumatizacija. Sa većim kulturno-pedagoškim nivoom porodice smanjuje se nerazrešena porodična traumatizacija, pa tako slabi i njeno negativno delovanje na razvoj formalno-operacionalnog mišljenja. Specifična roditeljska medijacija kulturno-potpornih sredstava, koja je ispitana KPS skalom, ostvaruje delovanje na mišljenje preko kulturno-pedagoškog nivoa porodice i komponente nerazrešena porodična traumatizacija (tabela 7).

Tabela 7: Indirektno delovanje specifične roditeljske medijacije KPS na mišljenje

prenosioci delovanja	srednja vrednost ab	St. greška	Interval poverenja 95%		Bias korigovani interval poverenja	
			Donja vrednost	Gornja vrednost	Donja vrednost	Gornja vrednost
kpn	.017	.009	.001	.038	.002	.038
n.p.trauma	.026	.009	.008	.046	.010	.051
razlika	.001	.012	– .036	.022	– .040	.019

DISKUSIJA

Nerazrešena porodična traumatizacija i kulturno-pedagoški nivo porodice ostvaruju delovanje na mišljenje adolescenata. U odnosu kulturno-pedagoškog nivoa porodice i nerazrešene porodične traumatizacije ogleda se sinergija delovanja povoljnog porodičnog konteksta i sigurne organizacije vezanosti na razvijenost mišljenja jer sa većim kulturno-pedagoškim nivoom porodice ide manja razvijenost nerazrešene porodične traumatizacije, što zajedno povoljno deluje na kognitivni razvoj. Iz ugla pomenute koncepcije baze sigurnosti možemo reći da razvijenost nerazrešene porodične traumatizacije predstavlja glavno svojstvo adolescenata koje im smanjuje osećanje sigurnosti u saznajnim aktivnostima u porodičnom kontekstu koje doprinose razvoju mišljenja. Nerazrešeni sukobi sa roditeljima u oblasti afektivnog vezivanja dovode do manjeg značaja porodičnih medijatora kulturno-potpornih sredstava za razvoj formalno-operacionalnog mišljenja. Slaba regulacija besa ne umanjuje vrednost porodičnih kulturno-potpornih sredstava neposredno, nego sa njenom razvijenošću jača nerazrešena porodična traumatizacija i njen negativan uticaj na razvoj mišljenja.

Kapacitet za mentalizaciju doprinosi većem značaju porodičnih kulturno-potpornih sredstava za razvoj mišljenja kada je njihov izvor kulturno-pedagoški nivo porodice. Sa većom sposobnošću i težnjom da shvate svoja i tuđa mentalna stanja i procese, adolescenti bolje koriste porodične medijatore kulturno-potpornih sredstava, poput udžbenika, knjiga, računara, itd., a i bolje prihvataju implicitne vrednosne poruke roditelja o važnosti intelektualnog rada.

Negativno vrednovanje sebe u oblasti afektivne vezanosti umanjuje vrednost porodičnih kulturno-potpornih sredstava za razvoj mišljenja i povećava negativno delovanje nerazrešene porodične traumatizacije na razvijenost mišljenja adolescenata. Treba proveriti novim istraživanjem da li je delovanje ove komponente na slabiju medijaciju kulturno-potpornih sredstava ostvareno preko slabije samoprocene intelektualnih sposobnosti i osećanja samopoštovanja. S obzirom da ovu komponentu možemo da shvatimo kao aspekt samoevaluativnog

sistema koji ima svoje principe funkcionisanja (Opačić, 1995), pretpostavka je da usklađivanjem slike o sebi, negativno samopoimanje u oblasti afektivne vezanosti dovodi do procene drugih aspekata selfa kao manje vrednih i lošijeg globalnog samopoštovanja. To se može reflektovati i na rešavanje sukoba sa bliskim osobama, pa otuda sa izraženošću negativnog modela selfa raste i razvijenost nerazrešene porodične traumatizacije.

Materijalni posed porodice i specifična roditeljska medijacija kulturno-potpornih sredstava koja je ispitana KPS skalom, nisu značajni prediktori mišljenja za razliku od nalaza Stepanovićeve (2007). Aspekti interakcije između roditelja i deteta koji čine KPS skalu povećavaju značaj kulturno-pedagoškog nivoa porodice, a umanjuju delovanje negativnih iskustava iz oblasti afektivne vezanosti, tako da posredno doprinose razvoju mišljenja.

Ovo istraživanje daje uvid u neposredno i posredno delovanje ispitanih obeležja na razvijenost formalno-operacionalno mišljenja u ovakvom skupu ispitivanih varijabli, tako da su time navedeni nalazi o direktnim i indirektnim efektima ograničeni. Na primer, možda je ovde neposredno delovanje nerazrešene porodične traumatizacije na mišljenje posredovano njenim delovanjem na osećanje globalnog samopoštovanja ili na samoprocenu intelektualnih sposobnosti, što treba ispitati drugim istraživanjem.

Nalazi pomenutog istraživanja autora ovog teksta ukazuju na moguće razlike u strukturi korelacija ispitivanih varijabli u delovima uzorka koji reprezentuju obrasce afektivne vezanosti (Vukčević, 2009). Zato treba ispitati navedene efekte u novom istraživanju za ispitanike svakog obrasca afektivne vezanosti posebno. Preciznije bi se uočilo na koji način aspekti porodičnog okruženja i komponente afektivne vezanosti imaju značaj za mišljenje adolescenata u grupama formiranim prema obrascu afektivne vezanosti. S druge strane, ovde nije bio cilj da ispitamo kako razvijenost mišljenja deluje na afektivnu vezanost, što može biti predmet drugog istraživanja.

LITERATURA

Bartolomew, K., & Shaver, P. R. (1998). Methods of Assessing Adult Attachment. In: Simpson, J. A. & Rholes W. S. (eds.), *Attachment theory and close relationships*. New York: Guilford Press.

Bond, T. G. (1995). Piaget and Measurement II: Empirical validation of the Piagetian Model. *Archives de Psyhologie*, *63*, 155–185.

Efron, B., & Tibshirani, R. J. (1993). *An introduction to the bootstrap*. Boca Raton, FL: Chapman & Hall.

Gruber, H. E., & Voneshe, J. J. (1995). The Preadolescent and the Propositional Operations: Introductory Notes. In: *The Essential Piaget: An interpretative Reference and Guide*. New Jersey: Jason Aronson, Northvale.

Hanak, N. (2004). Konstruisanje novog instrumenta za procenu afektivnog vezivanja kod adolescenata i odraslih. *Psihologija, 37* (1), 123–142.

Opačić, G. (1995). *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Piaget, J. (1972). Intellectual Evolution from Adolescence to Adulthood. *Human Development, 15*, 1–12.

Pijaže Ž., i Inhelder, B. (1996). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Plut, D., & Pešić, J. (2003). Toward a Vygotskian Theory of Textbook. *Psihologija*, *36* (4), 501–515.

Preacher, J. K., & Hayes, F. A. (2008). Asymptotic and reseampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods, 40* (3), 879–891.

Salter Ainsworth, M. D. (2010). Security and Attachment. In: Richard Volpe (ed.), *The Secure Child Timeless Lessons in Parenting and Childhood Education*. Toronto: Univ. Toronto press.

Stepanović, I. (2004a). Formalne operacije: Pijažeov koncept, istraživanja i najvažnije kritike. *Psihologija, 37* (3), 311–334.

Stepanović, I. (2004b). Istraživanje formalno-operacionalnog mišljenja na uzrastu 14–19 godina. *Psihologija, 37* (2), 163–181.

Stepanović, I. (2006). Roditeljsko podsticanje formalno-operacionalnog mišljenja: jedan pokušaj operacionalizacije. *Psihologija, 39* (3), 313–326.

Stepanović, I. (2007). *Mišljenje u adolescenciji: razvojni tok i uloga porodice*. Beograd: Institut za psihologiju, Filozofski fakultet.

Vigotski, L. V. (1996). Mišljenje i govor. U: Vigotski, L. S. *Problemi opšte psihologije, sabrana dela, tom II*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Vukčević, B. (2009). *Afektivna vezanost i razvoj mišljenja u porodičnom kontekstu*. Magistarski rad. Niš: Filozofski fakultet.

Vukosavljević-Gvozden, T., i Hanak, N. (2007). Kapacitet za empatiju osoba s različitim organizacijama afektivnog vezivanja. U: N. Hanak i A. Dimitrijević (ur), *Afektivno vezivanje, teorija, istraživanja, psihoterapija* (str. 183–205), Beograd: Centar za izdavačku delatnost, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

The Effects of Attachment Components on Formal-Operational Thinking

Branimir Vukčević
The Hotel Staff School, Vrnjačka Banja

In this work our aim is to examine how the components of attachment influence the thinking development of adolescents in familial context. We investigated the components of attachment: unresolved family traumatisation, the use of external security base, fear of loss of external security base, negative self concept, negative other concept, capacity for mentalisation, low control of anger. We used a revised Questionnaire for Assessment of Adult and Adolescent Attachment (in original: UPIPAV-R). Formal operations were tested by Bond's Logical Operations Test. We examined the cultural-pedagogical status of the family, the parental mediation characteristic for the development of formal operations, and family property as the aspects of familial context. The sample consisted of 200 pupils aged 14 to 19. According to the attachment theory, secure attachment provides the feel of security in environment exploration, which is the ground of personality development. We assumed that components of attachment contribute formal-operational thinking development and change the influence of familial cultural-supportive tools. The findings show us that the cultural-pedagogical status of the family improves formal operations development and unresolved family traumatisation has negative influence. Capacity for mentalisation has a positive indirect effect on thinking development through the influence of the cultural-pedagogical status of the family. The low control of anger has a negative indirect effect on thinking development; it increases the influence of unresolved family traumatisation. Negative self concept has indirect effects on thinking development through increasing this negative influence of unresolved family traumatisation and decreasing the role of familial cultural-supportive tools.

Key words: *formal-operational thinking, attachment, cultural-supportive tools, family*